

турі повинен упорядкувати і організувати українську національну душу та наставити її на вищі духові вартості, подібно як магнес упорядковує залізний пил і звертає його в однім напрямі. Знаємо, що так думали Ви, Пане Доктор, хоч і не всюди стисло свої думки спрещували у цій статті. Знаємо, що за це сичатимуть на Вас і на нас ті приземні, плиткі „літератори“, які своїм духом не встані піднятися вище, для яких гра красок, уклад ситуацій і т. п. — це вже й все, які всякі вищі духові і світоглядні вартості уважають мало що не зайвою річчю, бо вони їм не по силі. Але тим сичанням не проймайтесь, бо той великий дух і хотіння, що його усвідомив нам В. Липинський, вже починає ширяти, його атмосфера поширюється і могутніе, як снігова лавіна, щоби вкортці всеціло опанувати українське життя. Тільки з атмосфери такого духа зможуть вийти письменники, здібні до сповнення повищого постулату. Той дух це спільний знаменник всіх проблем нашої літератури.

При таких ставленню справи не буде противорічності між тим, що українська література не повинна розв'язувати під цю пору всесвітні проблеми, а тільки національні, і тим, що вона одночасно має доказати рівновартність Українського народу з іншими, бо тоді той великий дух буде творити універсальні високі вартості, але пристосовані для українських потреб і засобами української традиції і творчості.

Самі сюжети, це справа, щоправда немаловажна, але вона стоїть щойно на другому місці, бо письменники з вогнем великого духа в душі зуміють для його виявлення підняти собі відповідні сюжети і теми.

Коли говорите, Пане Доктор, про розв'язку проблем української державности в письменстві (адміністрація, торговля і т. п.), то очевидно маєте на думці не конкретні розв'язки, які є дуже важкими навіть для фахівців, а майже не під силу письменникам, а тільки розуміли Ви підготовання ґрунту для тієї розв'язки, себто виховання такого творчого, заінтересованого тими проблемами покоління, яке вже конкретно ті проблеми своїм зусиллям зуміє розв'язати.

Літературу з таким творчим духом зуміють створити очевидно тільки письменники, що самі горітимуть вогнем такого духа. Коли ж візьмуться за діло письменники без того вогню і мистецького таланту, тоді література може зійти на нетворче політиканське ідеологізування, що не зуміє запіднити і двигнути духа Українського народу.

Коли донагаємось літератури з високими духовими вартостями, то очевидно тим не відкидаємо і не неґуємо літератури, щоправда мистецької, але без тих вартостей. Хай письменники творять те, що відповідає їх психічній структурі („з порожнього не наляєш“), однак ставимо їм одно важне обмеження: коли вони не годні тих вартостей творити, то принаймні не сміють тих високих духових вартостей своєю творчістю нищити.

Щиро дякуємо Вам, Пане Доктор, що Ви ті важливі проблеми на сторінках нашого журналу пурушили.

Редакція.

Др. Константин Чехович.

До проблеми народніх ритмів у Шевченка

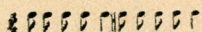
IV.

Приймаючи висновки дослідів Ст. Смаль-Стоцького як останнє слово науки в тій ділянці Шевченкознавства, попробуємо дати аналізу ритміки декількох рядків Шевченкової поеми „Царі“. — Ріжні помилкові погляди про структуру цих віршів треба буде при цій нагоді відкинути.

Розглядаємо те місце, що зачинається словами:

„Не із Литви йде князь сподіваний“...

і приймаємо для нього таку ритмічну схему:

Це теж народній ритм, і можна вважати його за окремий тип колядкового. Але від нормального колядкового ритму, такого, як його бачимо у праці Ст. Смалъ-Стоцького, він настільки відрізняється, що для наукового досліду добре буде розглядати його окремо, називаючи його окремою назвою. Назвемо його щедрі вковим ритмом, бо дуже часто зустрічаємо його в українських щедрівках, хоч і в інших піснях він також буває. Таким ритмом зложений напр. вірш: „У паноченька явірکو стояв“... (Чубинський, III. 481.), або

„Чому так нема, як було здавна,	$\frac{3}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Як було здавна а з первовіку?...	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Ой бо вже давно, як правди нема“...	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

(Потебня; Объясн. II. 741.)

Це є нормальні щедрівкові вірші, що складаються з двох тактів, розділених цезурою, та виповнених кожний п'яти складами. П'ятий склад в порівнянні з попередніми має подвійну часову стійність, хоч при читанні і його можна часом скоротити, заповнюючи потрібний для такту час відповідною павзою. Крім таких находимо в українській народній творчості також вірші з модифікованим щедрівковим ритмом. На пр.:

„Ластівочка щебетала,	$\frac{3}{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(4+4)
До віконця припадала :	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(4+4)
Ой устань, устань, пан господар,	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(5+4)
Засвіти свічу ясненькую,	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(5+4)
Побуди челядь красненькую,	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(5+4)
Нехай походить по дворочку	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(5+4)
Як пчілочка по медочку“ ¹⁾	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪	(4+4)

І тут, як бачимо, число складів в такті і місце наголосу може змінитися, але щедрівкова ритмічність залишається в основі та сама. При читанні таких віршів треба старатися зберігати їх ритмічну своєрідність, хоч вона і не все вдається, бо ті народні вірші призначені для співу. Так як при інших ритмах, так і тут ритмічну схему мелодії треба часом для читання пристосувати в дусі народніх модифікацій.

Сам народ уживає щедрівкового ритму не лише у співі, але також при звичайному виголошуванню щедрівкових віршів. Кли-

¹⁾ Гл. Климент Квітка : „Українські народні мелодії“. Київ 1922. стор. 217. Порівн. у Ю. Федьковича („Рускі церковні і народні коляди і щедрівки“ 1885) IX. щедрівка : „Ой святий Спас, волоньки напас, — Святий Ілія воли напував, — А святий Петро воли поганяв, — А святий Павло за плугом ходив“... — Порівн. теж F. Kolessa: Charakterystyka ukraińskiej muzyki ludowej. „Lud Słowiański“ 1932, T. III. z 1. B, стор. 36. „Ой через гору, тай через Дунай“...

мент Квітка (ор. cit. 218.) записав нотними значками напр. такий вірш, що його промовляють, коли вже скінчили співати: „Щедрівці конець — виносьте млинець“. З того його запису беремо лише ритмічну схему і бачимо, що вона така сама, як ритмічна схема нормальних щедрівкових віршів, таких як напр. „Чому так нема, як було здавна“, отже:

Щедрівці конець — || виносьте млинець. ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Вертаючи до згаданих віршів Шевченка, вкажемо ще на один приклад з народньої поезії, щоби і в цім випадку ясніше видно було органічний звязок Шевченкової творчости з ритмічними і словесними засобами української народньої творчости. — Пригляньмося таким народнім віршам:

„З Волощини йде, || волики веде ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

З Німеччини йде, || грошики несе ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

З Туреччини йде, || коники веде“. ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

В іншому варіанті назви країв змінюються. Напр.:

„З Литвоньки іде || коника веде..“¹⁾ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Коли побіч тих віршів, а головню побіч останнього варіанту, поставимо вірш Шевченка: „Не із Литви йде..“, тоді подібність стане очевидна. Ритмічна структура і тут і там однакова.

В нашій літературі ті поети, котрі уміють послуговуватись народньою ритмікою, уживають також щедрівкового ритму. Напр. Руданського „Наука“ ціла зложена таким ритмом:

„Дочекався я || того святонька, ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Виряджала в світ || мене матінна“. ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Нема ніякої причини пояснити ці вірші так, як їх поясняє Василь Сімович. У його „Граматичі української мови“ (2. вид. стор. 506.) читаємо, що це „десятискладовий вірш із пересіччю після п'ятого складу і з постійним наголосом на кожному третьому від кінця складі перед пересіччю й після неї“. „Є це, властиво, — каже проф. Сімович — теж чотиротактовий вірш, тільки перший і другий склад, а далі шостий і сьомий являються тільки підготовчими тактами, т. зн. починовими (Auftakt) отже — — | — — — | — — —“. Руданського „Наука“, на думку проф. Сімовича, зложена якраз на основі такої схеми.

Не можна заперечити, що і Руданського „Науку“ і деякі нормальні щедрівкові вірші народньої поезії можна вложити у таку метрично-тонічну схему без більшої шкоди для їх дійсної ритмічності. Народній щедрівковий вірш „Господаречку || тай Семёночку“²⁾ цілком добре вкладається у ту схему, що її подає В. Сімович. Але велику більшість навіть нормальних щедрівкових

¹⁾ Етнографічний Збірник, т. XXXVI. (Львів 1914.) стор. 107.

²⁾ Порівн. Ф. Колесса : Ритміка українських народніх пісень. Стор. 96.

віршів (т. зн. десятискладових, 5 + 5) у таку схему нагнути не можна. І якби ми хотіли триматися цієї схеми напр. при віршах: „З Волощини йде, || волики веде“... — тоді ми мусіли би наголошувати третій склад в кожній половині вірша і мусіли би читати так:

„З Волощини йде, || волики веде, ~ | — ~ | ~ | — ~
 З Німеччини йде || грошики несе“... ~ | — ~ | ~ | — ~

Уся неприродність такого відчитування цих віршів надто очевидна, щоби треба було наш погляд ілюструвати ще дальшими прикладами. — Зберігаючи при читанні дійсну щедрівкову ритмічність цих віршів, зберігаємо без труду природні граматичні наголоси і не псуємо їх первісної краси. Інша річ, що ті граматичні наголоси не все згоджуються з правильними ритмічними іктами, тими, що їх вимагає теорія музики. „Пятискладова група — каже акад. Ф. Колесса — в отриманні з тактом. $\frac{3}{4}$ одержує наголос на непаристих складах; найсильніший наголос спочиває на п'ятому складі і єсть підставою односкладового риму.“¹⁾ Напр.

„Ой ти дівчино	з р р р р
Як рожевий цвіт.	р р р р
Завязалась ми	р р р р
Молодому світ“.	р р р р

Та не треба забувати, що вже і при співі „ведеться — як каже Ф. Колесса — постійна боротьба між абстрактним ритмом, а непокірним словесним матеріалом і що граматичні наголоси спрощують часто в мелодії ікти на слабші часті такту“.²⁾ Те саме діється і при ритмічній відчитуванні народніх віршів і віршів Шевченка та інших поетів, що послуговуються народньою ритмікою.

Стародавність і автохтонність українського щедрівкового ритму для нас також очевидна. Ф. Колесса здогадується, що його початки сягають ще передхристиянської доби; „за старинність цього розміру промовляє — на його думку — також його розповсюдження в народній поезії усіх Словян“.³⁾ — З поглядом проф. В. Сімовича, що це вірш російського походження (у Шевченка, Руданського й ін.) ніяк не можна погодитися, і нема ніякої причини, називати його „віршем билін“.

„Цей вірш — каже проф. Сімович — стрічається в нашому письменстві дуже рідко — бо він, владиво, не наш, а московський, й його використовували московські народні поети (Кольцов). Тим віршем складені старі московські епічні історичні оповідання про князів (биліни). Їх наслідував у нашому письменстві

¹⁾ Ibidem, стор. 87.

²⁾ Ibidem, стор. 83.

³⁾ Ibidem стор. 49.

стві Шевченко в одному вірші поеми „Царі“: „Не із Литви йде князь сподіваний“... Його так і звать віршем билін“. (Грам. 507.). Такий погляд повторяє проф. Сімович і у своєму виданню Шевченкового Кобзаря. Коло згаданого місця поеми „Царі“ находимо таке пояснення (на стор. 274): „Цих пять рядків склав Шевченко так, як зложені московські пісні про князів (биліни)“¹⁾.

Таке пояснення викликає лише непорозуміння щодо джерел Шевченкової творчости.

„В московських билінах — каже Ф. Колесса — треба шукати за останками українського героїчного епоса не лиш по змістові, як се досі роблено, але й по формі. Коли зміст билін київського круга заховав так багато слідів свого українського походження, то тим більше треба се сказати про форму, що як відомо, є завсіди консервативнішим елементом“²⁾. Що більше, „маємо деяку підставу догадуватися, що київські биліни дали московським готову форму; відси й пішло споріднення билінного стиха з колядковим“. „Розширення двоколінного 10-складового стиха 5+5 у колядках і у двох найстарших групах московської епічної поезії, т. є. билінах і духовних стихах, не є випадкове і веде нас до дуже важних висновків, бо засвідчуючи про старинність сього розміру, дозволяє догадуватись, що він був формою українського народнього епоса передтатарської доби“³⁾. — Маючи все те на увазі, думаємо, що нема ніякої наукової підстави говорити, що цей вірш „не наш, а московський“.

Не розглядаючи питання, чи знав Шевченко російські биліни чи ні, нам цілком вистарчає сконстатувати факт, що і згаданих 5 рядків поеми „Царі“ зложені українським народнім ритмом. І тут ми бачимо надзвичайно високу майстерність, з якою Шевченко вжив цього ритму для свого бурхливого поетичного малюнку. І це не лише Шевченко, але й інші наші поети пристосовують часом цей щедрівковий ритм до особливого душевного настрюю, що його хочуть своїм поетичним словом передати. Цей настрій визначається деяким неспокійним хвилюванням людської душі.

Руданський у своїй „Науці“ змальовує цим ритмом душевний стан сина, що прощається з родичами і вибирається кудись у широкий світ, а рівночасно і душевний стан батька та матері, що свого сина у світ виряджають. У цілій тій поезії бренть той неспокій, що його людина переживає, вибираючись в далеку дорогу, та який нерозривно звязаний зі свідомістю скорої втрати усього того, до чого ми привикли, втрати на довгий час найближчих і дорогих нам осіб та добре знаних місць. До такого настрою щедрівковий ритм дуже гарно пристосовується.

¹⁾ Цього погляду боронив проф. В. Сімович і в дискусії після мого виступу на засіданню Укр. Іст.-Фільоль. Т-ва в Празі 27, V. 1930.

²⁾ Філярет Колесса: „Про генезу українських народніх дум“. (Відб. із ЗНТШ. 130—132.). Львів 1921. стор. 133.

³⁾ Ibidem, 133. — Ф. Колесса називає колядковим і цей вірш, що ми його називаємо щедрівковим.

Вищий ступінь такого душевного неспокою можливий напр. тоді, коли людина чогось лякається, коли замість непевної будучності перед нею з'являється страшна дійсність¹⁾. Найвищий ступінь такого занепокоєння людина переживає у момент панічного страху перед загрозою смерті. — І ось у такого великого майстра ритмічної форми, як Леся Українка, находимо також наш щедрівковий ритм в однім місці її „Лісової пісні“, а саме у словах Мавки, тоді як вона утікаючи лісом перелякана зупиняється вкінці коло берези, ціла тремтить і ще хвилюючись промовляє :

„Дяка щирая тобі, ніченько- чарівниченько,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ . . . (3 р.)
що закрила ти моє личенько !	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ . . . (2 р.)
І вам, стежечки як мережечки,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ . . . (2 р.)
Що вели мене до березочки !	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ . . . (2 р.)
Ой, сховай мене, ти сестриченько !	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ . . . (2 р.)

Подібний настрій, але ще сильніший, бо зв'язаний з почуттям смертельного страху серед панічної утечі, змальовує Шевченко якраз щедрівковим ритмом у згаданих 5 віршах своєї поеми „Царі“. — Безпосередньо перед тим поет змальовує нам спокійним колядковим ритмом радісно-святочний настрій на дворі половецького князя Рогволода :

„У князя свято: виглядають	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Із Литви князя-жениха	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
За рушниками до Рогніди“. —	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Всюди загальна радість і оживлення. Дівчата квітчають покої на прийняття достойних гостей і коли за містом появляється відділ їздців, то всі радісно вибігають :

„І отроки й старі бояри	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Із Литви князя зустрічать“.	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Все те ще змальовано колядковим ритмом. — Назустріч гостям виходить і сам князь з донькою :

„Сама Рогніда з Рогволодом	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Пішла з дівчатами, з народом“.	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Та тут сталося щось страшне. Несподівано виявляється, що це не мирні гості з Литви, але вороже військо. Радість переміняється у смертельний жах і паніку. — Віршовий ритм відразу змінюється у щедрівковий і неначе зливається прискореним

¹⁾ Порівн. і народні вірші: „Що конем рухне, а Львів ся здригне“ або „Кінь сі розігнав, поводи піврав...“ (Етногр. Збірник XXXVI. 1914. стор. 44. і 94.

тупотом кінських копит ворожого війська, додаючи незвичайної плястичности бурхливій сцені несподіваного нападу:

„Не із Литви йде князь сподіваний	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ 1)
Ще незнаемий, давно жаданий,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
А із Києва, туром-буйволом,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Йде веприщем за Рогнідою	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Володимир князь со Киянами.	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Такою зміною колядкового ритму на щедрівковий Шевченко досягає сильного мистецького ефекту, передаючи і ритмічно ту наглу зміну представлених подій і внутрішніх переживань.

У дальшій сцені ми вже неначе відсуваємося від самого виру подій і тільки здалека, спокійно неначе той літописець приглядаємось до всього, що далі діється. Тим самим і ритм змінюється:

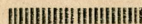
„Прийшли і город обступили	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Кругом, і город запалили. —	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Владимир князь перед народом	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
Убив старого Рогволода,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
„Потя“ народ княжну „поя“,	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
„Отіде в волости своя!“	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

І далі вже таким самим колядковим ритмом кінчиться ця незрівнана мистецька перерібка літописного оповідання.

—о—

З усього сказаного загальний висновок такий:

Словесна ритміка Шевченкових віршів у своїй основі така сама, як і словесна ритміка народньої поетичної творчости, так що твори Шевченка треба читати на основі ритмічних схем української народньої поезії. У ритмічній структурі Шевченкової поезії не видно ніяких чужих впливів. Усю її красу найкраще виявляють нам ритмічно-віршові засоби українського народу, що їх Шевченків творчий дух умів піднімати на самі вершини словесного мистецтва.

1) Залежно від того, чи будемо читати „із Литви“ чи „із Литви“, ритмічна схема першого такту першого рядка пристосована до читання буде

♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ... або ♩ ♩ ♩ ♩ ♩